MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARIDA ERTA NUTQ HOSIL QILISHNING BOLA RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Nuriddinova Mahliyo Nuriddin qizi
Maktabgacha ta'lim tashkiloti o'qituvchi / tadqiqotchi
n14mahliyonuriddinova@hmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22930031

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda erta nutq hosil qilishning ularning umumiy kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilingan. Nutqning shakllanishida sensor tajribaning, mayda motorikaning va jonli muloqotning o'rni yoritilgan. Shuningdek, barmoq o'yinlari, bolalar folklori va turli xil didaktik o'yinlarning bola so'z boyligini oshirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, erta nutqni rivojlantirish ta'lim muassasalarida sog'lom emotsional muhitni, maxsus o'yin texnologiyalarini va tarbiyachilarning kasbiy mahoratini talab etadi. Olingan natijalar bolaning kelajakda ijtimoiy moslashuvi va maktabga tayyorgarligi uchun xizmat qiladi.
Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, erta nutq, kognitiv rivojlanish, sensor tajriba, mayda motorika, didaktik o'yinlar, bolalar folklori, dialogik nutq.

ABSTRACT: This article analyzes the impact of early speech formation on the general cognitive, emotional, and social development of preschool children. The role of sensory experience, fine motor skills, and live communication in speech formation is highlighted. Furthermore, the importance of finger games, children's folklore, and various didactic games in enriching a child's vocabulary is scientifically justified. According to the research conclusions, early speech development requires a healthy emotional environment in educational institutions, special gaming technologies, and the professional skills of educators. The obtained results serve for the child's future social adaptation and school readiness.
KEYWORDS: preschool education, early speech, cognitive development, sensory experience, fine motor skills, didactic games, children's folklore, dialogic speech.

KIRISH: Maktabgacha yosh davri bolaning psixik va kognitiv jarayonlari jadal shakllanadigan muhim rivojlanish bosqichlaridan biridir. Mazkur davrda nutqning rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilishi, o‘z ehtiyoj va fikrlarini ifodalashi hamda ijtimoiy muhitga moslashish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan erta yosh bosqichida kommunikativ kompetensiyaning dastlabki asoslari shakllanib, bolaning faol va passiv lug‘at zahirasi kengayadi, grammatik birliklarni anglash va ulardan amaliy foydalanish ko‘nikmalari rivojlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari bolaning nutqiy rivojlanishini tizimli ravishda qo‘llab-quvvatlash uchun zarur pedagogik-psixologik muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni, pedagogning bolalar bilan kommunikativ faoliyati, shuningdek, o‘yin va didaktik mashg‘ulotlardan oqilona foydalanish bolaning nutqiy faolligini rag‘batlantiruvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, erta yoshdagi bolalarning nutqiy

rivojlanish holatini muntazam kuzatish va mavjud qiyinchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash maktabgacha ta’lim amaliyotining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bugungi kunda bolalarning nutqiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar doirasi yanada kengayib bormoqda. Xususan, ekologik muhitning o‘zgarishi, ayrim infeksion kasalliklarning tarqalishi, shuningdek, raqamli qurilmalardan me’yoridan ortiq foydalanish kabi omillar bolaning jonli muloqot tajribasiga va kommunikativ faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlar ayrim bolalarda nutqning shakllanish sur’atining sekinlashishi, lug‘at boyligining yetarli darajada rivojlanmasligi yoki fikrni izchil ifodalashda qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi ehtimolini oshiradi.Shu sababli erta yosh davrida kuzatiladigan nutqiy qiyinchiliklarni aniqlash, ularning kelib chiqishiga ta’sir etuvchi omillarni baholash va tegishli pedagogik yondashuvlarni qo‘llash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, didaktik o‘yinlar, kommunikativ mashqlar, sensor faoliyat va bolaning yosh xususiyatlariga mos pedagogik metodlardan foydalanish nutqiy rivojlanishni rag‘batlantirishning samarali vositalari sifatida qaraladi. Mazkur yondashuvlar bolaning nafaqat lug‘at boyligini kengaytirishga, balki eshitish va idrok qilish, diqqatni jamlash, xotira, tafakkur hamda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.Rivojlangan nutq bolaning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirishi, tengdoshlari va kattalar bilan samarali munosabat o‘rnatishi hamda o‘z fikrini mustaqil ravishda ifodalashi uchun muhim shartlardan biridir. Shu jihatdan, maktabgacha ta’lim bosqichida nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash bolaning keyingi ta’lim faoliyati va shaxsiy rivojlanishi uchun zarur pedagogik asosni yaratadi. Ushbu maqolaning maqsadi erta bolalik davrida nutq rivojlanishiga ta’sir etuvchi psixologik, sensor va didaktik omillarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini yoritish hamda maktabgacha ta’lim amaliyotida nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan metodik yondashuvlarning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Tadqiqot jarayonida bolalar psixologiyasi va pedagogikasiga oid asosiy manbalar tizimli tahlil qilindi. Sensor tajribasi maktabgacha yosh davrida hal qiluvchi ahamiyatga ega. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, "Nutqning rivojlanishi idrok va fikrlashning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq" [1]. Shuningdek, qo'l barmoqlarining harakati bosh miya faoliyati bilan bevosita aloqador bo'lib, nemis faylasufi I. Kant iborasi bilan aytganda, "Inson barmoqlari – bu tashqariga chiqib turgan miyadir". Mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiy ham o'z tajribalarida "Bolaning ongi uning barmoq uchida" ekanligini alohida ta'kidlagan [2].

Tadqiqotning metodologiyasi nazariy-qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish hamda maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan didaktik o'yinlarni guruhlashga asoslangan. Shu jumladan, bolaning so'z boyligini va ma'naviyatini oshirishda badiiy adabiyotning o'rni K.D. Ushinskiy ta'limotlari asosida ko'rib chiqildi, u ona tilini milliy qalbga yo'l ko'rsatuvchi eng sodiq qo'llanma deb baholagan [3]. Bolalar folklori (poteshkalar, zaklichkalar) va barmoq motorikasiga asoslangan didaktik metodlarning amaliy integratsiyasi tadqiqotning asosiy yondashuvini tashkil qildi.

TADQIQOT NATIJALAR. Olib borilgan tahlillar va metodik kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, 2 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan davrda bolaning nutqi alohida so'zlardan tortib murakkab grammatik tuzilmalar tomon keskin o'zgarishlarga yuz tutadi. Bolalar

dunyoni sezgi organlari orqali o'rganganligi sababli, MTTning o'quv muhiti taktil (ushlash), vizual (ko'rish), eshitish va hid sezgilarini rag'batlantiradigan materiallarga boy bo'lgandagina samarali natija beradi. Erta nutqni rivojlantirishning amaliy bosqichida quyidagi o'yin texnologiyalaridan foydalanish amalda eng yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etdi:

1. "Sumkada nima bor?" o'yini: Taktil sezgilarni rivojlantirish va so'z boyligini boyitishga qaratilgan bo'lib, bola ko'rmasdan buyumni ushlab aniqlaydi va unga nom beradi (qanday shaklda, qanday his qiladi).

2. "Kim qanday gapiradi?" o'yini: Bolalarga hayvonlarning tovushlarini farqlash va ularga taqlid qilishga yordam beradi (mushuk, it ovozi). Bu orqali artikulyatsiya va tovushga taqlid qilish apparati ishga tushadi.

3. "Juftlikni toping" va "Rasmni birlashtiring": Bolaning oldiga qo'yilgan mashina, olma yoki qo'g'irchoq kabi juftliklarni topish yoki qismlarga bo'lingan rasmni birlashtirib, unga nom berish ko'nikmalari ularning vizual idrok va mantiqiy xotirasini kengaytiradi.

4. Barmoq o'yinlari (masalan, "Qarg'a-qarg'a"): Kichik motorika va ritmik she'rni birlashtirgan bu usul nutqni rag'batlantiruvchi eng intensiv vosita hisoblanadi. Bolaning barmoqlarini uqalash, yig'ish va yozish kabi harakatlari to'g'ridan-to'g'ri nutq markazlarini stimulyatsiya qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni isbotlaydiki, faqatgina barmoq motorikasini rivojlantirish bilan nutq to'liq shakllanmaydi; agar bolaga jonli, emotsional muloqot yetishmasa, qancha qulay sharoit yaratilmasin, u fikrini ifodalashda qiynaladi. Bolaning ehtiyojlarini doimiy dialoglar orqali rag'batlantirish, uni savollar berishga undash hamda badiiy adabiyot, ertak va bolalar she'rlarini muntazam o'qib berish tarbiyachining asosiy vazifasi bo'lmog'i lozim. O'qilgan matn yuzasidan savol-javob o'tkazish bola qalbida his-tuyg'ularini ifoda etish ko'nikmasini uyg'otadi.

Shuningdek, dialogik nutqni tarbiyalashda guruhli o'yinlarning hissasi beqiyosdir. "Onalar va qizlar", "Kasalxona", "Mashina" (rulni burash) va "Barabanchi" kabi rolli o'yinlar vositasida bolalar turli ijtimoiy rollarni qabul qilib, jamoada o'zaro hamkorlikni, do'stona munosabatlarni va mustaqillikni o'rganadilar. Shu bilan birga, mutaxassislar aslo esdan chiqarmasligi kerak bo'lgan holat — har bir bolaning o'z rivojlanish sur'ati (tempi) mavjuddir. Ularni boshqalar bilan qattiq taqqoslash yoki majburlash qat'iyan man etiladi. Agar bola o'yinni istamasa, uni muqobil qiziqarli vaziyat bilan almashtirish va doimo ijobiy hissiy fonni saqlab qolish kerak.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar nutqining rivojlanishi o‘z-o‘zidan kechadigan jarayon emas, balki maqsadli tashkil etilgan pedagogik faoliyatni talab etadigan murakkab jarayondir. Mazkur jarayonning samaradorligi, avvalo, tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi, bolalar bilan muntazam kommunikativ faoliyat olib borishi, individual yondashuvni ta’minlashi hamda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini to‘g‘ri tashkil etishiga bog‘liq. Nutqiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda bolaning tabiiy qiziqishlari va yoshga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim metodik shartlardan biri hisoblanadi. Bolalarning sensor tajribasini boyitishga yo‘naltirilgan faoliyatlar, barmoq harakatlarini rivojlantiruvchi o‘yinlar,

badiiy adabiyot, she’r, ertak va boshqa og‘zaki nutq vositalaridan maqsadli foydalanish nutqiy faollikni rag‘batlantirish uchun samarali pedagogik vositalar sifatida qaraladi. Bunday faoliyatlar davomida bola predmetlarni idrok etish, ularning xususiyatlarini farqlash, harakatlarni bajarish, yangi so‘zlarni o‘zlashtirish va o‘z fikrini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada sensor tajriba bilan nutqiy faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi bolaning kommunikativ va bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Ilmiy-pedagogik yondashuvlarga asoslangan rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlari, nutqiy imkoniyatlari va rivojlanish sur’atini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Bir xil metod yoki mashq barcha bolalarda bir xil natija berishi shart emasligi sababli, tarbiyachi tomonidan bolaning ehtiyojiga mos pedagogik vositalarni tanlash va ularning natijalarini muntazam kuzatib borish zarur. Ayniqsa, didaktik va kommunikativ o‘yinlardan tizimli foydalanish bolaning lug‘at boyligini kengaytirish, gap tuzish, savollarga javob berish va fikrini izchil ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.Maktabgacha yosh davrida shakllangan nutqiy kompetensiyalar bolaning tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilishi, ta’limiy topshiriqlarni tushunishi va bajarishi hamda maktab ta’limiga moslashishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli nutqni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodlarning mazmuni va samaradorligini o‘rganish maktabgacha ta’limning dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biridir.

.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Vygotskiy, L. S. Fikrlash va nutq. Psixologik tadqiqotlar / L. S. Vygotskiy. - 5-nashr, tuzatilgan. - Moskva: Labirint, 1999. - 352 b.
2. Suxomlinskiy, V. A. Men yuragimni bolalarga beraman / V. A. Suxomlinskiy. - 5-nashr. - Kiev: Radyanska shkola, 1973. - 288 b.
3. Ushinskiy. - Qayta nashr. Moskva: Shalva Amonashvili nashriyoti, 2002. - 224 b. URL: http://ichp.org.ru/wp-content/uploads/2020/01/ushinskiy.pdf
4. "Vliyanie igry na razvitie rechi rebyonka rannego vozrasta". (Pedagogik maqolalar tahliliga asoslangan manba).